

УДК 910.4

РІЗНОМАНІТТЯ ПРИРОДНИХ УМОВ ПОДІЛЛЯ ЯК СТИМУЛОВАЛЬНИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

А. Кізюн

*Вінницький торговельно-економічний інститут,
вул. Соборна, 87, 21100, м. Вінниця, Україна*

Розглянуто регіональні особливості та різноманіття природних умов Поділля, з'ясовано, що на всіх історичних етапах розвитку регіону вони були сприятливими для процесів заселення і виконували численні функції, однією з яких є можливість використання різноманіття природних умов як засобу відновлення фізичних і духовних сил людей. Особливу увагу приділено формуванню ландшафтів Поділля як одного із чинників атракції.

Ключові слова: природні умови, ландшафт, туризм, рекреація, регіон, лісостеп.

Природні умови завжди були і є основою туризму та одним із чинників його розвитку. Диференціація послуг туризму та його подальший розвиток залежать від комфортності природних умов території.

Поділля заслуговує на окрему увагу з боку туристів і має значний туристично-рекреаційний потенціал, який, на жаль, недостатньо вивчений. Детальніші історичні дослідження природних умов як складової туристично-рекреаційного потенціалу може бути поштовхом для розвитку туристичної галузі регіону, зокрема екологічного, сільськогосподарського, аграрного, спортивного туризму, що загалом матиме позитивний вплив на розвиток регіону.

Специфіка природних умов Поділля, зумовлена його просторовим розташуванням, найліпше відображена в працях Л. Воропай [1–2], Г. Денисика [7]. Детальні характеристики головних компонентів природи Поділля та його окремих регіонів є в працях “Природа і ландшафти Поділля”, “Антропогенні ландшафти Поділля”, окремих монографіях [10–11], науково-популярних виданнях, зокрема “Земля Подільська”, статтях тощо. У цих працях уперше звернено увагу на необхідність використання природних умов Поділля для потреб туризму.

Наша мета – проаналізувати природні умови Поділля з огляду на їхнє використання в туристичній діяльності.

Методологічною основою дослідження є концепція взаємодії суспільства і природи – тісно взаємопов’язаних між собою складових географічної оболонки. Під час дослідження використано історико-ландшафтознавчий та екологічний підходи, метод аналітико-картографічного аналізу, принципи історизму, комплексності, природно-антропогенного сумісництва.

Природні умови Поділля на всіх історичних етапах були сприятливими для розвитку процесів заселення, господарського, особливо землеробського, освоєння та формування систем поселень. Найбільший вплив на ці процеси мали [2]: *вигідне економіко-географічне розташування на шляхах активних економічних і торгових зв’язків країн Західної та Східної Європи, Причорномор’я і Прибалтики.*

Поділля було і є “транзитною” територією. “Транзитність” території Поділля простежується з найдавніших часів. Яскравий приклад – формування у V ст. до н. е. – XIII ст. мережі торгових і військових шляхів, що проходили через Поділля та з’єднували між собою прилеглі й віддалені від нього регіони (рис. 1).

За часів Київської Русі зростає щільність сухопутних торгових і військових шляхів широтного напрямку, що з’єднували Східну і Західну Європу. Один із них, Галицький шлях, починався у Регенсбурзі на Дунаї, потім проходив через Пенеї на Мукачеве, Галич, Теремовлю, Меджибіж, Котельницю... У широтному напрямі проходили і війська Золотої орди (Київ–Карпати). Подібні приклади можна навести упродовж історії заселення та господарського розвитку Поділля. На початку XXI ст. просторове розташування також сприяє транзитності території. Поділля перетинають міжнародні залізничні й автомобільні магістралі, що проходять з півночі на південь та зі сходу на захід. Транзитність території сприяє посиленню комплексного розвитку туризму в регіоні, особливо дорожньої інфраструктури, що забезпечує послугами транзитних туристів та поліпшує розвиток реклами рекреаційних можливостей Поділля.

Межі Поділля визначають по-різному [2, 6], але в загальних рисах погляди географів збігаються. З природного погляду Поділля збігається з межами Подільської височини і за схемою фізико-географічного районування займає крайню східну частину зони широколистяних лісів та крайню західну частину лісостепу. За схемою природно-господарського районування України Поділля охоплює території трьох адміністративних областей – Вінницької (Східне Поділля), Хмельницької (Центральне Поділля) і Тернопільської (Західне Поділля), загальною площею 60,9 тис. км², або 10,1 % території України (рис. 2). У межах цих адміністративних областей розглянемо різноманіття природних умов Поділля як стимулювальний чинник розвитку туризму.

Рівнинний рельєф, наявність щільної мережі рік багатьох річкових басейнів та висока водозабезпеченість територій. Геологічною будовою та характером розвитку тектонічних процесів зумовлені основні геоморфологічні риси морфоструктур Поділля – Подільської і Придніпровської височин. Максимальна висота поверхні у районі с. Туча Козятинського р-ну (322 м н. р. м) – підняття Бердичівського, а найменша в районі с. Ставки Бершадського р-ну (130 м) – зниження Гайсинського блоків. У рельєфі переважають цокольні денудаційні підвищені рівнини, схили яких ускладнені балками та ярами.

У межах Подільської височини розташовані найвищі позначки рівнинної частини України. У рельєфі чітко виділяються Вороняки (+436 м), Кременецькі гори – г. Бона (+409 м). У вигляді підвищення довжиною близько 200 км з відносними висотами 60–80 м простягаються Подільські Товтри. Значні коливання висот (до 200 м) у Придністер’ї надають цій частині височини характеру передгір’я. Тут є одна із найоригінальніших геологічних та геоморфологічних пам’яток Європи – Великий каньйон Дністра. Значна частина території Подільської височини зайнята структурно-денудаційними рівнинами з абсолютними висотами поверхні 300–320 м. Загалом для території Поділля характерним є нахил поверхні з північного заходу на південний схід. Йому відповідає напрям річок Південного Бугу і Дністра, нахилу північ-південь – лише лівих приток Дністра.

Рис. 1. Субмеридіональна мережа дорожніх ландшафтів Східного Поділля
(V ст. до н.е. – XIII ст.) [4]:

1 – Кучманський шлях; 2 – Чорний шлях; 3 – зона впливу Чорного й Кучманського шляхів на ландшафти, торгіві, “водні” й “прирічкові” шляхи; 4 – Придністер’я; 5 – Побужжя

Залежно від особливостей розвитку морфоструктур річкові долини в різних частинах Поділля мають неоднакову будову. У Придністер’ї вони глибоко врізані, каньйоноподібні, заплави вузькі або їх зовсім нема. Фрагментарно виділяють шість–сім терас. На Побужжі і в північно-східних районах, де Подільська височина поступово переходить у Придніпровську, долини неглибокі, з покатими схилами, широкими, часто торф’янистими днищами. Найбільша кількість терас – три (Горинь, Південний Буг) [11].

Верхів’я річкових долин і прирічкові схили повсюдно розчленовані балками і ярами. Густота яружної мережі в Кременецьких горах сягає 1,1–1,4 км/км². Форми рельєфу пов’язані з поверхневим карстом: западини, понори, карри трапляються в південно-західних районах Поділля. Підземний карст утворює значні підземні лабіринти – печери. У рельєфі Поділля, крім добре досліджених і описаних оригінальних Великого каньйону Дністра [4], Подільських та Мурафських товтр [6, 5], своєрідною з геоморфологічного погляду є Авратинська височина. Її поверхня – головна частина вододілу басейнів річок Дністра, Південного Бугу та Прип’яті.

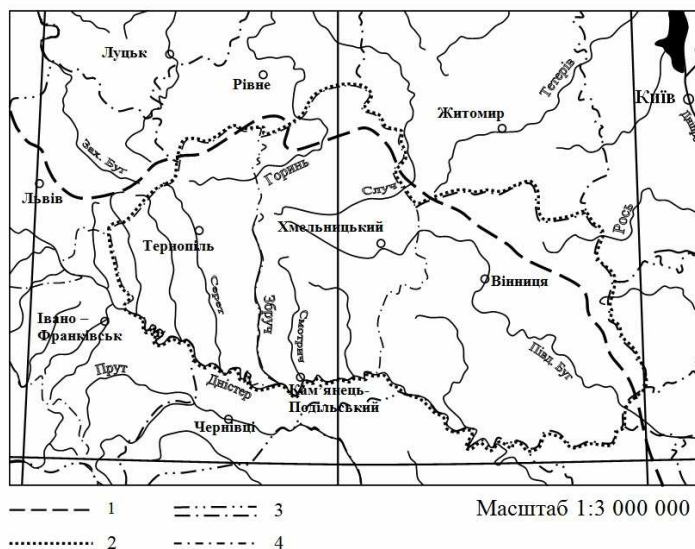

Рис. 2. Межі Поділля:

1 – природні; 2 – історико-географічні; 3 – адміністративні; 4 – природно-господарські

Особливості геологічної будови й поверхневі форми території Поділля сприяють і надалі сприятимуть розвитку тут пішохідного туризму і спелеотуризму, а наявність окремих гір, крутих схилів долини Дністра та урвищ – перспектива для розвитку у майбутньому екстремальних видів туризму.

Будова поверхні та кліматичні умови Поділля сприяють розвитку тут порівняно густої гідромережі – 0,36–0,40 км/км². У західних районах важливе значення у формуванні поверхневих та підземних вод мають карстові річки і тимчасові водотоки. Річки Поділля належать до рівнинних. Їхній рівень падіння змінюється в межах 2–5 м/км, швидкість течії в межень – 0,2–0,5 м/с, у повінь зростає до 1 м/с, а на деяких річках Придністер'я – до 4 м/с. Більша частина річного стоку річок басейну Дністра припадає на весну – близько 40 %, і на літні місяці – 20–31 %. У басейні Південного Бугу стік у весняний період становить 55–56 %, в інший час він майже однаковий. Унаслідок зливових дощів на річках щорічно трапляються паводки. На р. Південний Буг вода піднімається на 2–3 м, на Дністрі – 4–6 м. Із кінця грудня і до початку березня на річках встановлюється льодостав. Товща льоду – від 8–10 до 80–90 см. Вода в річках високої якості, здебільшого гідрокарбонатно-кальцієвого складу.

Річкова мережа Поділля, особливо р. Дністер і Південний Буг, повсюдно сприятливі для розвитку водних видів туризму та рекреації. Наявність на Південному Бугу каскадів, порогів приваблює сюди численних туристів-водників не лише з України, а й із-за кордону.

Помірно континентальний теплий і вологий клімат, сприятливий для життя населення, для вирощування багатьох сільськогосподарських культур помірного поясу, для розведення різноманітних порід домашньої худоби. Поділля належить до

західного району середньої атлантико-континентальної області. Сумарна сонячна радіація в південних районах Поділля становить 4 300–4 500 МДж/м², у північних – 3 900–4000 МДж/м². Річний радіаційний баланс змінюється, відповідно, від 1 850 до 1 780 МДж/м² [9]. Західні повітряні маси, які тут переважають, зумовлюють панування вітрів північно-західного напрямку над північними і північно-східними. Такий характер вітряного режиму знижує добові і річні температури, сприяє випаданню значної кількості опадів. Середні річні значення температури повітря змінюються від +8,1 до +6,5 °С. Середні січні температури від -4 до -6 °С, середні липневі – від +20 до +18 °С. Сума активних температур вище 5 °С (температура активного розвитку рослин) на значній частині території становить 2600 °, що характерно для розташованих північніше лісових ландшафтів Полісся. Холодний період продовжується 103–104 дні у Придністер'ї і 110–115 днів у північних районах Поділля. Період вегетації – 200–220 днів. Перші заморозки трапляються в середині жовтня, а останні – у квітні – на початку травня. Середня річна відносна вологість повітря становить 65–66 %, у літні місяці – 49–52 %. Повторюваність слабких посух – 15–20 днів на рік. Суховіїв на Поділлі майже не буває.

На Поділлі випадає 500–600 мм/рік атмосферних опадів (вище середньої зональної норми). На теплий період припадає 65–70 % річної суми. Загальне зменшення кількості опадів спостерігається з північного заходу – (700 мм/рік) на південний схід (450 мм/рік). Стійкий сніговий покрив устальюється у другій половині грудня, його середня висота на пагорбах сягає 10–16 см, а в пониззях – 40–50 см. Ґрунт промерзає в середньому до глибини від 20–30 см на півдні до 65 см на півночі [6]. Отже, кліматичні умови Поділля є комфортними для розвитку рекреації і туризму впродовж року, особливо з квітня до листопада включно.

Поширення у минулому на заході широколистяних, а на сході – переважно лісостепових ландшафтів зі значними ділянками лісів і лучних степів, на достатньо родючих сірих і темно-сірих опідзолених ґрунтах, опідзолених і типових чорноземах. Вологий помірний клімат і панування пухкого карбонатного лесу як підґрунтя зумовили характерну особливість ґрунтів Поділля – невисокий вміст гумусу за значної потужності гумусових горизонтів.

Співвідношення тепла і вологи (1,8–1,2), необхідна кількість активних температур сприяють вирощуванню тут головних видів сільськогосподарських культур: озимої пшениці, цукрових буряків, кукурудзи, розвитку садівництва й овочівництва. У межах Подільського Придністер'я вирощують також різні сорти винограду, абрикосів, горіхів, персиків тощо. Як результат – Поділля може повністю забезпечити туристично-рекреаційну галузь необхідними продуктами харчування.

Лісова рослинність займає 12,7 % території Поділля. Типовими для Поділля є дубово-грабові ліси. Вони приурочені до розчленованих ділянок плато, схилів балок, долин річок і Товтр. Головні породи цих лісів: дуб звичайний, граб звичайний, липа серцелиста, клени звичайний і польовий. Із західноєвропейських видів трапляються каштан кінський, явір, дуб скельний, береза, липа та ін.

Степова рослинність збереглася на 2 % території Поділля. Це площі, не придатні для сільського господарства. Тут характерні вівсяниця борозниста і червона, тонконіг гребінчастий, тимофіївка степова, ковила волосиста, адоніс весняний та ін. На вапнякових схилах часто ростуть шиверекія подільська, цибуля подільська, степовий мигдаль. У заплавах річок поширена лучна різнотравно-злакова рослинність. Для боліт характерні вільхово-очеретяні, осоково-очеретяні та трав'янисто-гіпнові асоціації.

Різноманітність природних умов Поділля, порівняно м'який клімат, зумовлюють багатство і різноманітність тваринного світу. Окремі дослідники вважають його мішаним, оскільки складається з видів, які заселяють лісові й степові простори України. Проте дослідження К. Татарінова свідчать про те, що тваринний світ Поділля дуже давній, своєрідний і самостійний комплекс. Тут мешкає до 70 видів ссавців, майже 200 видів птахів, 12 видів плазунів, 10 видів земноводних, 36 видів риб і понад 26 тис. видів безхребетних [13]. Біотичне різноманіття на всіх етапах розвитку Поділля – сприяло його туристичному й рекреаційному освоєнню [7, 11]. Із 90-х років ХХ ст. цей чинник почав відігравати суттєву роль, особливо через збільшення у межах Поділля кількості та площі заповідних (ландшафтних, ботанічних, зоологічних) об'єктів.

Багатство та різноманіття природних ресурсів: кліматичних, водних, ґрунтових, рослинних, тваринного світу, рекреаційних та ін. Цей чинник відігравав суттєву роль у заселенні та господарському освоєнні Поділля. Видобуток корисних копалин – кременю – тут активно розпочався з палеоліту (40–35 тис. років тому), а в неоліті та епоху бронзи (VII–I тис. років тому) подільський кремінь і вироби з нього – знаряддя праці та зброя – були відомі у Західній Європі, Прибалтиці, на Середньому Поволжі та Кавказі. Більше семи тисяч років тому на Поділлі сформувалась перша в Україні землеробська Буго-Дністровська культура і відтоді сільськогосподарське освоєння земельних ресурсів регіону не припинялося. Упродовж минулих двох тисячоліть освоювали лісові, а з XIV ст. і водні ресурси. У зв'язку з цим на початку ХХІ ст. для Поділля характерний високий ступінь концентрації населення – 80–110 осіб/км², промислового виробництва, розораності (60–80 %) території, низька лісистість (12–13 %), майже повна зарегульованість річкових систем, незначна заповідність (до 6–7 %) території.

Значна господарська освоєність території Поділля не є чинником, що стримуватиме розвиток туристично-рекреаційної діяльності. Навпаки – вона стимулюватиме розвиток нових видів туризму й рекреації, зумовлених діяльністю людей.

Значна диференціація, різноманіття, контрастність природних умов, складна просторова структура ландшафтів зонального регіонального і типологічного рівнів завжди мали провідне значення для формування територіальної рекреаційної системи будь-якого регіону, зокрема Поділля. Поділля виокремлюється саме тими природними ресурсами, які були необхідні людині на всіх етапах її життєдіяльності: мінеральними, насамперед наявністю кременю, болотних руд і будівельних матеріалів, водними – щільна і доступна мережа річок, кліматичними – достатньо зауважити, що співвідношення тепла і вологи оптимальне у межах 1–1,2, біотичними – різноманіття рослинного і тваринного світу, ресурсами ґрунтів, серед яких і найродючіші – сірі лісові та чорноземи опідзолені, а також різноманіттям ландшафтів, що сформувались на стику трьох природних зон (широколистянолісової, мішаних хвойно-широколистих лісів та лісостепу) і двох фізико-географічних країн – Карпатської гірської та Східноєвропейської рівнинної. Усе разом сприятиме і в подальшому активному розвитку туризму і рекреації у межах Поділля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Воропай Л. І.* Придністров'я – унікальний регіон України / Л. І. Воропай // Середнє Придністров'я [за ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця : Теза, 2007. – С. 4–12.
2. *Воропай Л. І.* Селитебные геосистемы физико-географических районов Подолии / Л. І. Воропай, М. Н. Куница. – Черновцы : ЧГУ, 1982. – 90 с.
3. *Денисик Г. І.* Антропогенні ландшафти Правобережної України / Г. І. Денисик. – Вінниця : Арбат, 1998. – 289 с.
4. *Денисик Г. І.* Дорожні ландшафти Поділля / Г. І. Денисик, О. М. Вальчук. – Вінниця : Теза, 2005. – 178 с.
5. *Денисик Г. І.* Лісополе України / Г. І. Денисик. – Вінниця : Тезис, 2001. – 284 с.
6. *Денисик Г. І.* Природнича географія Поділля / Г. І. Денисик. – Вінниця : ЕкоБізнес-Центр, 1998. – 184 с.
7. *Денисик Г. І.* Рекреаційні ландшафти Поділля / Г. І. Денисик, В. М. Воловик. – Вінниця : ПП “Едельвейс і К”, 2009. – 206 с.
8. *Кізюн А. Г.* Сільські ландшафти Поділля / Г. І. Денисик, А. Г. Кізюн. – Вінниця : ПП “Едельвейс і К”, 2012. – 200 с.
9. Клімат України / за ред. В. М. Ліпінського. – К. : Вид-во Раєвського, 2003. – 343 с.
10. *Семашкевич М.* Историко-географический и этнографический очерк Подолии / М. Семашкевич. – Кам'янець-Подольский, 1875. – 186 с.
11. Середнє Придністров'я / за ред. Г. І. Денисика. – Вінниця : Теза, 2007. – 431 с.
12. *Танфильев Г. И.* Галиция и Буковина: Географический очерк / Г. И. Танфильев. – Одеса : СПб., 1915. – 217 с.
13. *Татаринов К. А.* Звірі західних областей України / К. А. Татаринов. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. – 186 с.

*Стаття: надійшла до редакції 25.04.2013
доопрацьована 16.06.2013
прийнята до друку 12.07.2013*

PODILYA ENVIRONMENTAL CONDITIONS VARIETY AS A TOURISM DEVELOPMENT STIMULATION FACTOR

A. Kizun

*Trade and Economic Institute of Vinnitsa,
Soborna Str., 87, 21100, Vinnitsa, Ukraine*

Regional characteristics and diversity of Podiliya environmental conditions are considered, and there is shown that they were favorable to the settlement processes and performed multiple functions at all stages of history, one of which is the ability to use environmental conditions diversity as a source of physical and spiritual recovery. Special attention is given to the Podiliya landscapes formation, as one of the attraction factors.

Key words: environmental conditions, landscape, tourism, recreation, region, forest-steppe.

**МНОГООБРАЗИЕ ПРИРОДНЫХ УСЛОВИЙ ПОДОЛЬЯ,
КАК ФАКТОР, СТИМУЛИРУЮЩИЙ РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА****А. Кізюн***Винницький торгово-економічний інститут,
ул. Соборная, 87, 21100, г. Винница, Украина*

Рассмотрено региональные особенности и разнообразие природных условий Подолья и показано, что на всех исторических этапах развития региона они были благоприятными для процессов заселения и выполняли многочисленные функции, одна из которых – возможность использования разнообразия природных условий как средства восстановления физических и духовных сил человека. Особое внимание уделено формированию ландшафтов Подолья, как одного из факторов аттракции.

Ключевые слова: природные условия, ландшафт, туризм, рекреация, регион, лесостепь.